

Крочук М.И. Гендерное равенство как составляющая общего принципа равенства.

Рассматривается содержание и сущность гендерного равенства как составляющая общего принципа равенства. Исследуется соотношение категорий «пол» и «гендер». Анализируются компоненты понятия «гендерное равенство» и важность последнего для системы прав человека.

Ключевые слова: пол, гендер, принцип равенства, гендерные отличия, гендерное равенство, гендерная симметрия.

Krochuk M.I. Gender equality as the component of general principle of equality.

In the article the content and essence of gender equality as component of a general principle of equality is considered. The correlation of categories of «sex» and «gender» is examined. The components of concept «gender equality» and the importance of the last to the system of human rights are explained.

Key words: sex, gender, principle of equality, gender's differences, gender equality, gender's symmetry.

Стаття надійшла 20 вересня 2011 р.

УДК 340.125

М.М. Олексюк

ДИСКУРС ЩОДО КОНЦЕПТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАРУБІЖНИХ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПАРАДИГМАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Аналізуються сучасні зарубіжні концепції відповідальності у філософсько-правовому вимірі. Розкриваються їх основні особливості у тісному поєднанні зі специфічними умовами становлення особистості та суспільства. Акцентовується увага на морально-етичній стороні сутності відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, філософська парадигма, чеснота, здібність.

Постановка проблеми. Перші спроби вживання філософсько-правового терміна «відповідальність» у його конкретному значенні припадають на кінець XVIII ст., коли у Північній Америці розгорнулася дискусія навколо проблем представницької форми правління як відповідальної перед людьми, а вперше його було вжито під час обговорення конституції США (1787 р.) та у роботах англійсь-

кого політичного мислителя Едмунда Бурка (1796 р.). Згодом Джон Стюард Міль у середині XIX ст. вживає поняття «відповідальність» стосовно принципів представницької форми правління. Лише наприкінці XIX ст. німецький філософ Макс Вебер, звертаючись до трактування даного поняття, виробляє свою концепцію етики відповідальності, звертаючи увагу на моральну сторону поставленої проблеми.

Філософські парадигми XX ст. з особливою силою загострили питання про свободу волі та детермінізм, сформульоване наступним чином: «Чи особа несе відповідальність за свої вчинки та притаманні їй властивості? Чи може детермінізм виключати таку відповідальність?» Моральна філософія цього часу здійснила чимало спроб показати те, яким чином відповідальна діяльність суб'єкта може поєднуватись із причинно-наслідковим характером об'єктивної дійсності. Особливої актуальності у зв'язку із цим набула проблема колективної (корпоративної) відповідальності, що стало результатом активізації політичної діяльності суспільства. У рамках цього помітним було зацікавлення сутністю взаємовідповідальності людини та суспільства, визначення особистої сфери відповідальності суб'єкта, який відіграє свою індивідуальну роль у всіх процесах розвитку суцього.

З початком XXI століття філософсько-правова думка все активніше аналізує питання відповідальності у рамках як формування особистісних, індивідуальних параметрів сучасного суб'єкта (звернення до психологічних аспектів відповідальності у роботах Г. Вільямса, Н. Вінсент), так і взаємодетермінації особи та сучасного суспільства під політичним кутом зору (А. Ріпштейн).

Стан дослідження. Проблеми означення філософського виміру поняття відповідальності у рамках сучасної зарубіжної філософської парадигми розкриваються у працях Н.І. Гринчишин [1; 2], Ю.С. Мигаль [3], Н.А. Мясникової [4], Ю.С. Осокіної [5], В.В. Пітулей [6] та ін.

Важливі висновки про філософське розуміння розглядуваного концепту наявні у ряді праць сучасних західноєвропейських та американських філософів, а саме Г. Вільямса (Великобританія) [7; 8], Н. Вінсент (Нідерланди) [9; 10; 11], Ф. Петті (США) [13; 14], А. Ріпштейна (Канада) [12], М. Флербе (Франція) [15] та інших.

Метою статті є аналіз основних концептів відповідальності у рамках зарубіжної філософсько-правової парадигми початку XXI ст., виявлення загальних закономірностей розвитку сучасних підходів до трактування відповідальності у її морально-етичному, психологічному та правовому вимірі.

Виклад основних положень. Слід зазначити, що у рамках свого історичного розвитку світова філософська думка так і не спромоглася сформулювати вдалого способу розгляду та аналізу численних компонентів відповідальності. У цьому напрямку сучасна аналітична філософія моралі прагне дати відповідь принаймні на два начебто доволі прості питання, які стосуються даного поняття, а саме: «Що означає бути відповідальним?» та «За що людина несе відповідальність?».

Якщо перше питання, як правило, стосується морально-етичної діяльності, то друге – відповідальності особи за заподіяне у минулому. Це, відтак, не дає можливості охопити всю багатоманітність варіантів використання даного поняття на практиці. Оскільки означені нами питання можуть стосуватись насправді різних та відмінних речей, остільки це може спрямувати формування різних за значенням та способом інтерпретації визначень розглядуваного нами поняття.

Виявлення ступеня відповідальності, який відповідає першому із запропонованих варіантів її трактування, найчастіше розглядається філософами у рамках вирішення проблем моральної діяльності особи, дає можливості проаналізувати суб'єктивну сторону здійснення даних процесів, зосереджуючись на зрілій та діяльній особистості. Для пояснення та обґрунтування даної тези філософи схильні звертатись до психологічних параметрів людини, в силу чого акцентують свою увагу на проблемах свободи волі. У цьому напрямку формулюється і висновок про основні властивості міжособистісної взаємодії, які реалізуються в умовах встановлення взаємо- відповідальності осіб.

Оскільки люди здебільшого хвалять один одного за притаманне їм почуття відповідальності і критикують інших як безвідповідальних, остільки здебільшого розглядуване нами поняття часто набуває різновиду чесноти – способу вияву моральної цінності людини. Не можна не відзначити, що питання встановлення відповідальності може стосуватись не тільки особистісного, але й інституціонального рівня людської організації, і у цьому випадку поняття набуває свого соціального різновиду.

Сучасні зарубіжні філософи приділяють чимало уваги питанням відповідальності. Звичайно, що у рамках дискурсу навколо питання про концептуальне бачення цієї категорії, свою увагу вони переважно акцентують на морально-етичній стороні, оминаючи суто правове бачення проблеми, вважаючи, що моральні аспекти дають можливість краще оцінити стан людської екзистенції та проаналізувати особ-

ливості подальшого її розвитку в умовах змін у сучасному суспільстві. Так, наприклад, один із ведучих британських спеціалістів з філософії відповідальності Гаррет Вільямс із Ланкастерського університету звертає увагу на те, що для людини відповідальність існує як у формі здібності, так і добродійності, причому виявляє критерії, за якими особа набуває добродійної відповідальності, акцентуючи увагу на її здатності виявляти ініціативність, здійснювати свої особисті рішення, усвідомлювати свої дії та помилки, відповідати на численні нормативні вимоги, що формуються соціумом [16, с. 459, 469].

Свою класифікацію відповідальності пропонує і Марк Флербе, французький філософ, професор Паризького університету та Лондонської школи економіки та політичних наук. Він, зокрема, визначає наступні різновиди відповідальності:

а) контрольовану (*responsibility by control*), якої набуває особа за умови свого повного контролю за об'ємом відповідальності. У цьому випадку відповідальність є наслідком індивідуального контролю та не визначається суспільством чи жодним іншим об'єктом (суб'єктом);

б) делеговану (*responsibility by delegation*), за умов якої суспільство вирішує не витрачати жодних засобів для набуття її особою. Це не означає, що суспільна співучасть суперечить цьому виду відповідальності, а лише те, що її встановлення здійснюється за умов, коли особа покладається на власні можливості для досягнення кращого результату своєї діяльності. Делегована відповідальність може бути надана цілком незалежно від фактичного рівня контролю зі сторони індивіда [15, с. 684].

Розробляє дані проблеми і Ніколь Вінсент, яка викладає у Дельфтському технологічному університеті (Нідерланди). У сформульованих на сторінках колективної праці «За межами свободної волі та детермінізму» висновках стосовно основних концепцій відповідальності вона акцентує увагу на наступних із них:

1) добродійній (*virtue*), що відображає позитивні риси характеру, репутацію та наміри особи та проявляється у формуванні зобов'язання чинити те, що вважається правильним;

2) ролівій (*role*), що фіксує необхідність пошуку правильного шляху до врівноваження цілого ряду суперечливих вимог, що пов'язані зі здійсненням різних видів поведінкової діяльності у рамках виконання зобов'язальних вимог правил хорошого тону;

3) наслідкової (*outcome*), яка стверджує, що особі властиві різноманітні стани, в тому числі й ті, що заслуговують осуду, у результаті чого він і настає;

4) наслідковій (каузальній) (causal), що настає у результаті вибору особою наслідків своїх дій;

5) здібнісній (capacity), яка полягає у встановленні меж, які повинні бути досягнутими напередодні набуття особою відповідальності у повному смислі цього поняття і фіксувати її можливості, причому у даному випадку враховуються як розумові здібності людини, так і нементальні стани (наприклад, фізичний стан та Використовувані засоби);

6) зобов'язальній (liability), котра фіксує умови набуття особою відповідальності, і серед них розглядає фінансові зобов'язання, часто поєднані з поняттями «взяття» та «оволодіння» відповідальністю, та визначає те, яким чином повинна бути потрактована особа в умовах наведення належного порядку [17, с. 96–98].

Н. Вінсент також аналізує проблеми настання відповідальності особи за наявності у суб'єкта психічних дисфункцій. Приводячи приклади застосування принципів зменшення або й навіть звільнення від відповідальності таких осіб у кримінальному вимірі у рамках європейської та американської систем права, цілком закономірно виникає питання, чи можна абсолютизувати ці процеси, застосовуючи їх для визначення моральної відповідальності особи.

По-перше, аналізуючи такий різновид психічних розладів, як гіпоманія, Н. Вінсент робить висновок, що наявності психічних розладів у людині не достатню для звуження її відповідальності, оскільки очевидним є той факт, що люди, котрі страждають певними психічними хворобами, іноді можуть бути більш відповідальними. По-друге, якщо розглядати таку соціальну групу, як малолітні діти, то слід зазначити, що ступінь їх відповідальності знижується або ж вона і взагалі не настає, незважаючи на їхню психічну чутливість [9, с. 200–201].

Одним із центральних положень аналізованого нами дослідження Н. Вінсент є твердження, винесене у заголовок однієї з його частин – «Відповідальність засновується на здібностях». Вона підкреслює, що, оскільки психологічні умови функціонування людини впливають на стан її розумових здібностей, котрі необхідні для нормальної морально-етичної діяльності, остільки саме вони, а не психічні розлади детермінують процес виникнення, набуття та реалізації відповідальності суб'єктом як елемента його моральності.

По-перше, ця детермінація стосується будь-кого, хто несе відповідальність за свої дії та їх результати, незалежно від того, якими

можливостями вони фактично володіють, а також може виникати, якщо особа несе відповідальність за відсутність у неї даних здібностей. І, по-друге, оцінка стану відповідальності особи залежить іноді і від того, якими здібностями вона володіє, причому залежно від конкретних обставин їх зміст може змінюватись. «Хоча право типово допускає, що люди змушені досягати визначеної межі своєї раціональності, перш ніж вони будуть потрактовані як відповідальні особи, – зазначає Н. Вінсент, – однак останні дослідження стверджують, що раціональність не може вважатись єдиною можливою здібністю людини, володіння якою перетворює її на відповідальну у моральному сенсі та діяльну особистість» [9, с. 202].

Формулюючи визначення понять здібної та добродійної відповідальностей як морально-етичних характеристик особи, Н. Вінсент виявляє їх суттєві відмінності, стверджуючи, що існують принаймні дві причини вважати ці поняття нетотожними.

По-перше, судження стосовно цих понять суттєво відрізняються, а, по-друге, їх функціональна характеристика також є відмінною: якщо здібна відповідальність відіграє, як правило, виправдальну роль, то добродійна може виконувати лише функцію всепрощення [10, с. 121, 124]. «Володіння одним типом відповідальності (наприклад, здібною), – зазначає вона, – не уподібнюється стану відчуття відповідальності у іншому сенсі (наприклад, добродійної відповідальності)» [10, с. 124].

Заперечуючи можливість взаємовизначення здібної та добродійної відповідальностей як морально-етичних характеристик людини, Н. Вінсент доводить можливість формування добродійної відповідальності в людині (особливо у неповнолітніх) у випадку відсутності здібності нести повну відповідальність у рамках людського соціуму.

Один із сучасних дослідників філософських проблем формування та функціонування відповідальності особистості професор Принстонського університету Ф. Петті формулює основні тези своєї теорії відповідальності, які зводить наприкінці до наступних положень:

а) набуття особою відповідальності за щось не може одночасно бути виявом її відповідальності за раніше вчинені дії;

б) набуваючи відповідальності, особа стає підзвітною, ідентифікує себе як така, що володіє певними можливостями, при цьому її підзвітність не залежить від тих факторів, на підставі яких вона набуває відповідальності за скоєні дії;

в) процес набуття особою відповідальності докорінно відрізняється від самого факту усвідомлення нею себе відповідальною [13, с. 173].

Розкриття даної концепції зводиться цим американським філософом до констатації наявності необхідних умов набуття особою відповідальності. По-перше, слід здійснювати морально значимий вибір. По-друге, потрібно виявити підставу своєї відповідальності. І, по-третє, здійснюючи свій вибір, слід керуватися власною волею та самовладанням [13, с. 174].

Тут з усією очевидністю проявляється спроба акцентувати увагу на моральних факторах функціонування особи, її внутрішньому визнанні пріоритетності певних морально-етичних цінностей при здійсненні своїх учинків. Це, зокрема, виявляється у тому, що, формулюючи основні умови набуття людиною відповідальності за наявності морального вибору, Ф. Петті надає їм аксіологічного забарвлення, розкриваючи через призму трьох різновидів цінностей, що важливі для особи.

По-перше, це цінність значення, що фіксує автономність особи у ціннісному виборі, котрий спричиняє хорошу чи погану, правильну чи неправильну її дію.

По-друге, це цінність судження, що полягає у здатності особи усвідомлювати очевидні вимоги, котрі виявляють її спроможність судити про розміри свого вибору.

І, по-третє, це цінність сприйняття, суть якої полягає у здатності особи контролювати альтернативні судження про свій вибір [13, с. 175].

До вищевикладених філософсько-правових концепцій відповідальності зарубіжних філософів кінця ХХ – початку ХХІ століття не можна не долучити і специфічної позиції у вирішенні даного питання професора університету з Торонто (Канада) Артура Ріпштейна. Відомий своїми працями на філософсько-правову тематику, один із провідних політичних філософів сучасності, продовжувач традицій Джона Ролза, він схильний виокремлювати такі різновиди відповідальності, як суспільна та індивідуальна, причому останню ставить у залежність від соціально-політичних чинників, зводячи даний процес до набуття свободи людини у рамках чітко визначеного суспільства [12, с. 119–120].

Висновки. Проаналізовані філософсько-правові концепти відповідальності сучасних зарубіжних філософів дають можливість зробити висновок про наявність ряду нових цікавих підходів до вказаної

проблеми, що можуть бути використані як у розвитку правової та політичної теорії, так і у реальній практиці функціонування соціального організму в сучасних умовах становлення нових міжнародно-правових відносин.

Реалії початку XXI століття, сфокусовані у характерних ознаках розвитку світової цивілізації у новому її вимірі, коли глобальні проблеми поєднуються зі специфічним їх проявом у різних регіонах нашої планети, не можуть не накладати свого відбитку на стан філософсько-правового осмислення сушого провідними вченими-філософами, правниками, політологами.

Саме тому у їх концептах, у тому числі й стосовно проблем відповідальності, ми спостерігаємо появу нових принципів та методик, у яких від суто моралізаторських засад здійснюється перехід до актуалізації значення поведінкової діяльності людини, що призводить до широкого використання досягнень в рамках вивчення індивідуальної та суспільної психології.

1. Гринчишин Н.І. Етика відповідальності Емануеля Левінаса / Н.І. Гринчишин // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 346–347. Серія «Філософія». – С. 106–110.

2. Гринчишин М.І. Моральна відповідальність в етичній концепції Емануеля Левінаса: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філософ. наук / М.І. Гринчишин. – К., 2009.

3. Мигаль Ю.С. Відповідальність як соціальний феномен: специфіка сучасного філософського осмислення / Ю.С. Мигаль // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – К., 2003. – Вип. 54–55. – С. 118–119.

4. Мясникова Н.А. Свобода и ответственность при конституировании жизненной стратегии индивида / Н.А. Мясникова // Філософські стратегії XXI століття: матеріали XIV Харківських міжнародних Сковородинівських читань; за заг. ред. О.М. Кривулї. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – С. 218–220.

5. Осокіна Ю.С. Відповідальність соціального суб'єкта в класичній західноєвропейській філософії / Ю.С. Осокіна // Філософські проблеми гуманітарних наук. – К., 2004. – № 1–2. – С. 71–76.

6. Пітулей В.В. Взаємозв'язок свободи і відповідальності за умов глобалізації суспільства як проблема соціальної філософії / В.В. Пітулей // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць. – Вип. 61. – К.: Український центр духовної культури, 2007. – С. 50–59.

7. Williams Garrath. Two Approaches to Moral Responsibility / Garrath Williams // Richmond Journal of Philosophy. – № 6 (spring 2004).

8. Williams Garrath. «Who are we to judge?» – On the Proportionment of Happiness to Virtue / Garrath Williams // Philosophy 85. – 2010. – P. 47–66.
9. Vincent Nicole. Responsibility, Disfunction and Capacity / Nicole Vincent // Neuroethics. – 2008. – № 1. – P. 199–204.
10. Vincent Nicole. Responsibility: distinguishing virtue from capacity / Nicole Vincent // Polish journal of philosophy. – Vol. III. – № 1 (Spring 2009). – P. 111–126.
11. Vincent Nicole. Equality, Responsibility and Talent Slavery / Nicole Vincent // Imprints. – Vol. 9. – № 2. – P. 118–139.
12. Ripstein Arthur. The Division of Responsibility and the Law of Tort / Arthur Ripstein // Fordham Law Review. – 2004. – Vol. 72. – P. 101–132.
13. Pettit Philip. Responsibility Incorporated / Philip Pettit // Ethics. – 2007. – January. – P. 171–201.
14. Pettit Philip. Freedom in Belief and Desire / Philip Pettit, Michael Smith // The Journal of Philosophy. – Vol. 93. – № 9 (Sep., 1996). – P. 429–449.
15. Fleurbaey Marc. Equality and responsibility / Marc Fleurbaey // European economic review. – 1995. – № 39 – P. 683–689.
16. Williams, Garrath. Responsibility as a Virtue. // Ethical Theory and Moral Practice. – 2008. – № 11. – P. 455–470.
17. Vincent Nicole. A Structured Taxonomy of Responsibility Concepts. / Beyond Free Will and Determinism. Series: Library of Ethics and Applied Philosophy. – Vol. 27. Vincent, Nicole A.; Poel, Ibo van de; Hoven, Jeroen van den (Eds.) 1st Edition. – 2011. – P. 95–116.

Олексюк М.М. Дискурс относительно концепта ответственности в зарубежных философско-правовых парадигмах начала XXI столетия.

Анализируются современные зарубежные концепции ответственности в философско-правовом измерении. Раскрываются их главные особенности в тесном единстве со специфическими условиями формирования личности и общества. Акцентируется внимание на морально-этической стороне сущности ответственности.

Ключевые слова: ответственность, философская парадигма, добродетель, способность.

Oleksyuk M.M. Debate on the concept of responsibility in foreign philosophical-legal paradigm at the beginning of XXI centuries.

In the article modern foreign conceptions of responsibility in the philosophical-legal dimension are analyzed. Their basic features in close combination with the specific circumstances of the formation of person and society are revealed. Attention is accented on the moral-ethical side of the question about responsibility essence.

Key words: responsibility, philosophical paradigm, virtue, capacity.

Стаття надійшла 26 травня 2011 р.